

ΣΠΟΥΔΑΖΟΝΤΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Τοῦ κ. Α. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀναπλ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

Ποιόν, τί, ποιός

Εἶναι γνωστή ἡ ἐρώτηση γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ γνωρίζει κάποιος ποὺ θέλει νὰ διδάξει τὸ Γιαννάκη Μαθηματικά. Οἱ περισσότεροι ἀπαντοῦν: Μαθηματικά. Ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς ἐξατομικεύσεως μᾶς ὑποβάλλει ἄλλου τύπου ἀπάντηση, ὅτι ὀφείλει δηλαδὴ αὐτὸς ὁ κάποιος νὰ γνωρίζει τὸ Γιαννάκη.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει γίνεαι ἀρκετὴ πρόοδος ὡς πρὸς τὸ συγκεκρισμὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ —τὸ τί πρέπει νὰ διδάξω— καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ —τὸ ποιόν πρέπει νὰ διδάξω. Ἀσφαλῶς δὲν διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ἡ σημασία ποὺ ἔχει τὸ ποιός θὰ διδάξει αὐτὸ τὸ τί στὸ Γιαννάκη. Θὰ ὀδηγοῦσε μακριὰ ἂν ἔπρεπε νὰ συμπεριλάβουμε καὶ νὰ ἐξαντλήσουμε σήμερα τὸν πλήρη κατάλογο τῶν σχετικῶν ἐρωτημάτων ποὺ καθορίζουν καὶ ὡς ἕνα χρήσιμο σχῆμα ὀριοθετοῦν τὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασίαν. Ἀναφέρομαι στὰ «ἐννεαπλᾶ» ὅπως τὰ ὀνομάζω ἐρωτήματα: ποιός διδάσκει ποιόν, τί, γιατί, πρὸς τί, πού, πῶς, πότε καὶ ὡς τί;

Τὸ ποιόν, ὅμως, παίρνει μιὰ καιρία σημασία, ἂν ἀφορᾷ σὲ φοιτητὴ ἢ φοιτήτρια ποὺ ἡ ἐπιστήμη ποὺ καλεῖται νὰ σπουδάσει εἶναι ἡ θεολογική. Ἐμᾶς πάντως, τοὺς διδάσκοντες στὶς Θεολογικὲς Σχολές, μᾶς ἀπασχόλησε καὶ μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ σύνθεση τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ τῶν Σχολῶν μας. Ὅχι τόσο τὰ ποσοστὰ σὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ποὺ ἐγγράφονται σ' αὐτές, ἢ τὸ ἂν προέρχονται ἀπὸ τὴν περιφέρεια ἢ τὸ κέντρο, ἀπὸ οἰκονομικὰ εὐπορες ἢ ἀδύνατες τάξεις, ἀπὸ περισσότερο ἢ λιγότερο μορφωμένες οἰκογένειες κ.λπ. Μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ ἐκ μέρους τους ἐπιλογή. Ἄν δηλαδὴ ὁ φοιτητὴς ἢ ἡ φοιτήτριά μας ἤθελε νὰ σπουδάσει Θεολογία, ἢ τοῦ τὸ ἐπέβαλαν ἢ βρέθηκε σὲ Τμῆμα Θεολογίας ἢ Ποιμαντικῆς ἢ Κοινωνικῆς Θεολογίας, γιατί ἔτσι, κατόπιν «μοριακῆς» ἀναλύσεως συνεπέρανε ὁ ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστὴς καὶ τὸν κατέταξε ἐκεῖ ἢ ἄλλου.

Τέτοιο ζήτημα δὲν ἀντιμετωπίζουν μόνο οἱ ὑποψήφιοι τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν ἢ Τμημάτων. Εἶναι πάγιο πρόβλημα ὄλων τῶν ὑποψηφίων γιὰ ὅλες τὶς σφαῖρες τοῦ ἐπιστητοῦ στὴν ἐλληνικὴ ἐκπαίδευση. Εἶναι ἴσως ἡ σημαντικότερη πηγὴ παραγωγῆς ἀνικανοποίητων πολιτῶν ποὺ ἡ Πολιτεία πρέπει σοβαρὰ νὰ ἀντιμετωπίσει, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία, καὶ ὄχι μόνο στὸ σκέλος ποὺ ἀφορᾷ στὶς θεολογικὲς σπουδές.

Πληροφόρηση καὶ ἐπιλογές

Γιὰ τοὺς ὑποψηφίους ἀλλὰ καὶ φοιτητὲς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν αὐτὸ τὸ θέμα παρουσιάζει ἰδιαίτερη ὀξύτητα. Ἡ Θεολογία δὲν εἶναι μία σὰν τὶς ἄλλες ἐπιστήμες. Μ' αὐτὸ ποὺ λέμε δὲν ἐκφραζόμαστε ἀξιολογικά. Παρουσιάζει ὀπωσδήποτε ἰδιομορφία. Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὴν ἐπιλέγουν σκοπεύουν σ' αὐτὴ τὴ διαφορὰ ἢ ἔπρεπε νὰ σκοπεύουν. Ἀνάλογη μάλιστα ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ ἡ προετοιμασία καὶ ἡ πληροφόρησή τους. Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι γίνεται κάτι τέτοιο συστηματικά. Ὁ σχολικὸς καὶ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς δὲν δίνει τὸν καλλίτερο ἑαυτὸ τοῦ ἐτοιμάζοντα τοὺς νέους μας γιὰ τὰ Ἀνώτατα ἢ ἄλλα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα.

Σὲ ἔρευνα ποὺ πρὶν μερικὰ χρόνια (1989) εἶχε διεξαγάγει ὁ τότε Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Καθηγητὴς κ. Ἡλίας Οἰκονόμου¹, μόλις τὸ 38% τῶν εἰσαχθέντων εἶχαν πληροφορηθεῖ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς ἀπὸ τὸ σχολεῖο τους. Ἄλλοι τόσοι περιπίπτου τὸ πληροφορήθηκαν τελευταῖα στιγμή ἀπὸ τὸ μηχανογραφικὸ δελτίο καὶ 18% ἀπὸ διαφορὰς πηγῆς (τυχαία, φίλοι κ.ο.κ.). Ὅσον ἀφορᾷ στὶς διαφορὰς τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς ἀπὸ τὸ Τμῆμα Θεολογίας, 33% ἀπάντησαν ὅτι δὲν τὶς γνωρίζουν ἢ ὅτι τὰ δύο Τμήματα δὲν διαφέρουν (27%) ἢ ὅτι διαφέρουν γενικὰ στὰ διδασκόμενα μαθήματα ἢ στὸν ἀριθμὸ τους (29%) ἢ σὲ κάποια χαρακτηριστικὰ (11%). Ἡ ἀγνοία καὶ ἡ ἐπιφανειακὴ ἀντίληψη τῶν διαφορῶν ὀδηγεῖ

στο συμπέρασμα μιάς πλημμελοῦς ἐνημερώσεως τῶν ὑποψηφίων.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς πρώτης προσέγ-
γισης τῶν φοιτητῶν μας ἀναφορικὰ μὲ θέματα
τῆς εἰσαγωγῆς τους στὸ Τμήμα μας ἐνεργοποίη-
σαν γι' ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ
ἐγκαιρὴ καὶ σωστὴ πληροφόρηση τῶν ὑποψη-
φίων.

Ἄπὸ καιρὸ μὲ ἀπασχολοῦσε ἡ σύνταξη καὶ
ἡ δημοσίευση στὸν «Ἐφημέριον» ἐνὸς ἄρθρου μὲ
τίτλο «Σπουδάζω Θεολογία», τὸ ὁποῖο ὡς ἀνά-
τυπο θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ, μέσῳ τῶν Ἐφημε-
ριῶν τῆς περιοχῆς τῶν Λυκείων ἢ τῶν ὑπηρε-
τούντων σ' αὐτὰ Θεολόγων Καθηγητῶν στοὺς
μαθητὲς τῆς Γ' Λυκείου γιὰ νὰ τοὺς προετοιμά-
σει ὡς πρὸς τὶς ἐπιλογές τους ἐν ὄψει τῆς συμ-
πληρώσεως τοῦ μηχανογραφικοῦ δελτίου. Δὲν
εἶχα ὅμως μπορέσει νὰ τὸ ὀλοκληρώσω. Δε-
σμεύτηκα, τότε, νὰ εἰσηγηθῶ γιὰ τὸ πῶς θὰ
μπορούσαμε νὰ συνεχίσουμε τὴ διερεύνηση τοῦ
σημαντικοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Ὁ χρόνος ὅμως
παρήχθετο χωρὶς φανερὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐσω-
τερικὴ ἐπεξεργασία συνεχιζόταν καὶ αἰσθανό-
μουνα τὴν ἀνάγκη, ὅτι πρὶν διατυπώσω μιὰ ὀλο-
κληρωμένη πρόταση θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρηθεῖ
μιὰ πιλοτικὴ προσέγγιση πού θὰ παρείχε τὴν
εὐκαιρία μελέτης περισσοτέρων παραμέτρων.

Ἐρευνητικὴ ἀνίχνευση

Τὶς ἀνησυχίες καὶ τὴ μέριμνά μου γι' αὐτὸ
ἐξέθεσα σὲ κύκλο στενῶν μου συνεργατῶν καὶ
φοιτητῶν ἤδη ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1994-95
καὶ ἀποφασίσαμε μὲ τὴν ἐναρξὴ τοῦ νέου χειμε-
ρinoῦ ἐξαμήνου νὰ ἐπιχειρήσουμε δειγματολη-
πτικὴ ἔρευνα, ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας
θὰ κρινόταν καὶ ἡ σκοπιμότητα, ὁ τρόπος καὶ ἡ
ἐκταση μιάς τελικῆς νέας ἔρευνας.

Πράγματι, κατόπιν ἐντατικῆς καὶ ἐπιπόνου
προετοιμασίας ἐνὸς ἐρωτηματολογίου ἀποπειρα-
θήκαμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὸ χῶρο σπουδῆς τῶν
συναφῶν προβλημάτων. Τὸν συντονισμό τῆς
προετοιμασίας τοῦ ἐρωτηματολογίου, τῆς μελέ-
της τῶν ἀπαντήσεων τῶν φοιτητῶν, τῆς ἐπεξερ-
γασίας τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ τῆς συζητήσεως
πάνω σ' αὐτὰ ἀναθέσαμε στὸν ἀποσπασμένο
ἀπὸ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση στὸν Τομέα Χριστιαν-
ικῆς Λατρείας, Ἀγωγῆς καὶ Διαπομπάνσεως
τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας, Διδάκτο-
ρα τοῦ Τμήματος κ. Ἀθανάσιου Ν. Παπαθανασί-
ου, ὁ ὁποῖος μὲ ζήλο καὶ ἐπιμέλεια καὶ σέ

στενὴ συνεργασία μαζί μας ἔφερε εἰς πέρας τὸ
δυσχερὲς αὐτὸ ἔργο καὶ κατέγραψε μὲ ἀκριβεία
τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἰχνηλασίας.

Προσπάθειες αὐτογνωσίας τοῦ φοιτητικοῦ
μας πληθυσμοῦ βοηθοῦν σὲ ἀνανέωση τῆς γνώ-
σεως πού ἔχουμε γιὰ τοὺς φοιτητὲς μας καὶ ὀ-
δηγοῦν σὲ ἀλλαγὲς νοοτροπίας καὶ στὶς δύο
πλευρές. Ἡ γνωριμία τοῦ ἄλλου μᾶς ὠθεῖ στὴ
γνωριμία τοῦ ἑαυτοῦ μας. Τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ
ἄλλου μᾶς βοηθάει ν' ἀντικρύσουμε κατὰ πρόσ-
ωπο τὸν ἴδιο μας τὸν ἑαυτὸ καὶ νὰ ἐπανεύρουμε
τὴν ταυτότητά μας.

Ἄν ἡ ἀποστολὴ τῆς Θεολογίας εἶναι σήμερα
ἀναγκαία, εἶναι ἀκριβῶς γιὰτὴν ἡ Θεολογία πρέ-
πει νὰ «περάσει» στὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπιτελέσει
τὰ ἀναγκαῖα «ἀνοίγματα»². Οἱ φοιτητὲς μας εἶ-
ναι οἱ ἀπαραίτητοι φορεῖς γι' αὐτὰ τὰ ἀνοίγμα-
τα καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐτοιμάζονται ἀνάλογα. Ἐ-
χουν ἄραγε τὶς προϋποθέσεις γι' αὐτὸ καὶ τί
πρέπει νὰ γίνῃ γιὰ τὴν κατάλληλη προετοιμα-
σία τους;

Συνιστώντας τὴ μελέτη τῶν ἀποτελεσμάτων
τῆς περιορισμένης αὐτῆς ἔρευνας, τὰ ὁποία θὰ
περιληφθοῦν στὸ ἄρθρο τοῦ κ. Ἀθανασίου Ν.
Παπαθανασίου πού θὰ ἔχει τίτλο: *Σπουδάζον-
τας Θεολογία, μιὰ ἀπόπειρα προσέγγισης τοῦ
προβλήματος*, καὶ θὰ δημοσιευθεῖ σὲ προσεχῆς
τεῦχος τοῦ «Ἐφημερίου», παρακαλοῦμε τοὺς ἀ-
ναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ νὰ πάρουν θέση γιὰ
ἓνα θέμα πού μᾶς ἀφορᾷ ὅλους καὶ νὰ μᾶς ἀ-
παντήσουν³.

1. Μέσῳ τῆς Γραμματείας τοῦ Τμήματος ἐδίδετο εἰς
τοὺς νεοεγγραφόμενους φοιτητὲς *Ἐρωτηματολόγιο* τὸ ὁ-
ποῖο πλὴν τοῦ χώρου γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ *Ὄνοματε-
πωνύμου* περιελάμβανε δύο ἐρωτήσεις. 1) *Ποῦ καὶ πῶς
πληροφορηθήκατε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Τμήματος Ποιμαντι-
κῆς γιὰ πρώτη φορὰ;* 2) *Σὲ τί νομίζετε ὅτι διαφέρει τὸ
Τμήμα Ποιμαντικῆς ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας;* Ἀπάντη-
σαν συνολικὰ ἐνενήντα πέντε (95) φοιτητὲς καὶ φοιτή-
τριες.

2. Βλ. Α. Μ. Σταυροπούλου, Ἡ Θεολογία «πέραςμα»
στὸν κόσμον; περ. «Ἀνά(σ)ταξη», περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ
συλλόγου τῶν φοιτητῶν τῆς Κοινωνικῆς Θεολογίας, 1,
Μάρτιος 1996, 1, σ. 46-48.

3. Παρακαλοῦμε τοὺς σεβαστοὺς ἀναγνώστες τοῦ πε-
ριοδικοῦ νὰ ἀπευθύνουν τὶς ἀπαντήσεις τους πρὸς:

Ἄνατλ. Καθηγητὴ Α. Μ. Σταυροπούλου,
Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Τομέα Χριστ. Λατρείας, Ἀγωγῆς καὶ Διαπομπάνσεως
157 02 Ἄνω Ἰλίσια (Τηλ. 77.94.752 ἢ 77.79.926).

ΣΠΟΥΔΑΖΟΝΤΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Μιά απόπειρα προσέγγισης του προβλήματος

Του κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Δρος Θεολογίας - πτ. Νομικής

Α. Το σκεπτικό και η φυσιογνωμία του Έρωτηματολογίου

Είναι γεγονός ότι σήμερα αφθονούν οι συζητήσεις σχετικά με τις πανεπιστημιακές θεολογικές σπουδές, τον προσανατολισμό και τις προοπτικές τους. Το ζήτημα βεβαίως δεν είναι καθόλου καινούργιο, ούτε και ο σχετικός προβληματισμός· είναι γνωστό ότι έχει γραφεί πλήθος σημαντικών κειμένων, τα οποία καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος, από την άπλη επίσημανση των προβλημάτων μέχρι την όξεια κριτική τοποθέτηση απέναντί τους.

Μία από τις παραμέτρους του ζητήματος είναι το «έμφυχο ύλικό» στο οποίο απευθύνεται ή πανεπιστημιακή θεολογική διδασκαλία, δηλαδή οι φοιτητές. Μέσα στη συγκυρία της νεοελληνικής πραγματικότητας και του συστήματος εισαγωγής στα Α.Ε.Ι., τα ερωτήματα σχετικά με τις προθέσεις, τις προϋποθέσεις, τις ελπίδες των νέων ανθρώπων που εγγράφονται στη Θεολογική Σχολή είναι πολλά και εύλογα. Και βέβαια συνδέονται άμεσα με την «αυτοσυνειδησία» των Θεολογικών Σχολών, δηλαδή τη συγκρότησή τους, τον αυτοπροσδιορισμό τους και τη στοχοθεσία των σπουδών τους, θέματα όντως τεράστια και πολυδιάστατα.

Με πεδίο αναφοράς αυτή τη συγκεκριμένη παράμετρο συνετέθη ένα Έρωτηματολόγιο το οποίο απευθύνουμε σε φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, όπως θα αναφέρουμε λεπτομερέστερα παρακάτω. Το Έρωτηματολόγιο αυτό το αντιλαμβανόμαστε ως εργαλείο για μια απόπειρα προσέγγισης του ζητήματος.

Η παραπάνω διατύπωση «απόπειρα προσέγγισης» είναι ήθελιμένη και αποτελεί κατά κάποιον τρόπο το ειδικό βάρος του έγχειρημάτος μας, για τους εξής λόγους:

α. Έχουμε την επίγνωση ότι στη διαμόρφωση του Έρωτηματολογίου, στην επιλογή των αποδεκτών του, στην επεξεργασία των απαντήσεων

κ.ο.κ. βαδίσαμε εμπειρικά, με κύριο γνώμονα την προσωπική εκπαιδευτική εμπειρία μας και εκκλησιαστική ευαισθησία μας, πιθανότατα ωστόσο χωρίς τους όρους εκείνους που θα αξίωνε ένας ειδικός της Στατιστικής.

β. Για το λόγο αυτό, ή παρούσα εργασία δεν θέλει να ισχυριστεί ότι αποτελεί κυριολεκτικά πόρισμα έπιστημονικής έρευνας. Αυτό το οποίο επέλεξε είναι *μια αντίχνευση του χώρου* ο οποίος *πρέπει να προσεγγισθεί με έρευνα*. Πρέπει, νομίζουμε, να ιδωθεί περισσότερο ως πρόσκοπος και εισηγητής μιας τέτοιας έρευνας. Κι έτσι, αυτό που πιθανότατα θα πρέπει να προσμετρηθεί στα θετικά της παρούσας εργασίας είναι ότι βοηθά τους ενδιαφερόμενους για μια μελλοντική έπισταμένη έρευνα να προβληματιστούν για την πληρότητα ή τις ανεπάρκειες των ερωτημάτων, για την αντιπροσωπευτικότητα ή την έλλειμματικότητα του δείγματος των ερωτηθέντων, για διαστάσεις που άναδειχτηκαν ή παραμελήθηκαν.

Πρέπει επί πλέον να υπογραμμίσουμε ότι το έν λόγω έγχειρημα πραγματοποιήθηκε μεν χάρη στις άνησυχίες για τις όποιες έγινε νύξη παραπάνω, δεν σημαίνει όμως σε καμία περίπτωση ότι γεγονόςά όπως ή σχέση κάποιου με την Έκκλησία, οι μύχιες έπιλογές του κ.ο.κ. τα έκλαμβάνουμε ως μετρήσιμα μεγέθη. Ότι σε ένα Έρωτηματολόγιο έμφανίζονται ως τέτοια, είναι μια βασική δυσκολία που αντιμετώπισαμε.

Β. Το Έρωτηματολόγιο

[Το κείμενο που παρατίθεται έδω, είναι το Έρωτηματολόγιο όπως ακριβώς δόθηκε στους φοιτητές].

Το παρόν έρωτηματολόγιο γίνεται για λόγος στατιστικής μελέτης. Δεν έχει, δηλαδή, καμία σχέση με την παρακολούθηση των μαθημάτων, ούτε με την εξέτασή τους.

Νά απαντηθεί άνώνυμα.

Είσαχθήκατε στη Σχολή με Πανελλήνιες εξέτά-

σεις ή με Κατατακτήριες από άλλη Σχολή; (αν πρόκειται για το δεύτερο, διευκρινίστε από ποιά Σχολή).

Έτος εισαγωγής στη Θεολογική Σχολή.

Έτος γέννησης.

Φύλο: Άνδρας - Γυναίκα.

1. Πόσες φορές δώσατε εξετάσεις για να περάσετε στη Θεολογική Σχολή;

2. Ποιά Σχολή - Τμήμα είχατε δηλώσει πρώτη στο Μηχανογραφικό Δελτίο των Πανελληνίων εξετάσεων;

3. Άν είχατε δηλώσει ως πρώτη Σχολή άλλη πλὴν τοῦ Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας, σε ποιά σειρά προτίμησης είχατε δηλώσει τὸ Τμήμα αυτό;

4. Μεταξὺ τοῦ Τμήματος Θεολογίας καὶ τοῦ Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας, ποὶ δηλώσατε πρώτο καὶ ποὶ δεύτερο, καὶ γιατί;

5. Σκέπτεσθε νὰ γίνετε θεολόγος καθηγητῆς ἢ νὰ ἀκολουθήσετε ἄλλο ἐπάγγελμα;

6. Παρακολουθεῖτε τακτικὰ κάποια ἔντυπα (ἐφημερίδες ἢ περιοδικὰ - οἰουδήποτε περιεχομένου, π.χ. πολιτικά, ψυχολογικά, θεολογικά); Άν ναί, ποιά;

7. Διαβάζετε θεολογικά βιβλία, πέρα ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια τῆς Σχολῆς; Άν ναί, ἀναφέρατε ἓνα (ὄνομα συγγραφέα - τίτλο βιβλίου) ποὺ σὰς εἶναι ἀρεστὸ ἢ οἰκείο.

8. Ἐκκλησιάζεστε; Άν ναί, πόσο συχνά; (Κάθε Κυριακὴ - Μιὰ φορὰ τὸ μῆνα - Στὶς μεγάλες ἐορτές).

9. Κοινωνεῖτε; Άν ναί, πόσο συχνά;

10. Ἐξομολογεῖσθε; Άν ναί, πόσο συχνά; Άν ὄχι, ἔχετε ἐξομολογηθεῖ ποτὲ μέχρι τώρα;

11. Συμμετέχετε σὲ δραστηριότητες ἐνοριῶν ἢ θρησκευτικῶν ὁργανώσεων κ.ο.κ.; Άν ναί, σὲ τί; (Διδάσκω σὲ κατηχητικὸ - Παρακολουθῶ ὁμιλίες - Κάτι ἄλλο).

12. Ποιά εἶναι ἡ σχέση τῆς οἰκογένειάς σας μὲ τὴν Ἐκκλησία; Συνηθισμένη (π.χ. κοινωνοῦν 2-3 φορές τὸ χρόνο) - Ἐντονη (π.χ. κοινωνοῦν συχνότερα, εἶναι φίλοι ἢ μέλη κάποιου ἐκκλησιαστικοῦ κύκλου κ.ο.κ.) - Εἶναι ἀδιάφοροι.

Γ. Διευκρινιστικὰ σχόλια στὸ Ἐρωτηματολόγιο

Μὲ τίς προτασόμενες «ὁδηγίες» καὶ μὲ τίς πρώτες ἐρωτήσεις (τρόπος εισαγωγῆς, φύλο κ.λπ.) ἐπιδιώξαμε τὴν ἀποτύπωση προσωπικῶν δεδομένων τοῦ ἐρωτώμενου, χωρὶς ὅμως νὰ παραβιάζεται ἐμμέσως ἡ ἀνωνυμία του καὶ χωρὶς νὰ δημιουργεῖ-

ται στὸν ἐρωτώμενο ὑποψία γιὰ κάτι τέτοιο.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἐρωτήσεις (συνολικὰ δώδεκα) εἶναι μοιρασμένες σὲ τέσσερις ἐνότητες:

Μὲ τὴν πρώτη (ἐρωτήσεις 1-5) ἐπιχειρεῖται προσέγγιση τῶν προθέσεων καὶ σχεδιασμῶν τοῦ φοιτητῆ σὲ σχέση μὲ τὸ Τμήμα ὅπου τώρα φοιτᾷ. Ἐρωτᾶται, δηλαδή, ἂν «βρέθηκε» στὸ Τμήμα ἠθελημένα καὶ ἂν συνδέει τὸ μέλλον του μ' αὐτὸ ποὺ ἤδη σπουδάζει.

Μὲ τὴ δεύτερη ἐνότητα (ἐρωτήσεις 6-7) ἐπιχειρεῖται διάγνωση τοῦ ἂν ὁ φοιτητῆς ἔχει προσωπική, ἠθελημένη σχέση μὲ τὴ θεολογικὴ σπουδὴ καὶ -ἐνδεχομένως- ποιῶ ἐπιπέδου.

Μὲ τὴν τρίτη (ἐρωτήσεις 8-11) ἐπιχειρεῖται σκιαγράφηση τῆς σχέσης του μὲ τὴν Ἐκκλησία.

Μὲ τὴν τέταρτη (ἐρώτηση 12) ἐπιχειρεῖται διάγνωση τῶν οἰκογενειακῶν καταβολῶν του ὅσον ἀφορᾷ τίς θρησκευτικὲς ἐπιλογές.

Δ. Ἡ πραγματοποίηση τῆς «ἐρευνητικῆς ἀπόπειρας»

Τὸ Ἐρωτηματολόγιο δόθηκε σὲ φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες τοῦ Γ' Ἐξαμήνου τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν τὴν Πέμπτη 6 Νοεμβρίου 1995, κατὰ τὴν ὥρα τοῦ ὑποχρεωτικοῦ μαθήματος τῆς Ποιμαντικῆς, τὸ ὁποῖο διδάσκει ὁ ἂν. καθηγητῆς κ. Ἀλέξανδρος Σταυρόπουλος. Οἱ φοιτητὲς τοῦ ἔξαμήνου αὐτοῦ ἀπέχουν μόλις ἓνα ἔτος ἀπὸ τὴν εισαγωγὴ τους στὴ Σχολή, δὲν εἶναι ὡστόσο ἄγευστοι ἀπὸ τοὺς ρυθμούς τῆς. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν εἶχαν ἐνημερωθεῖ ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἐπρόκειτο νὰ τοὺς ὑποβληθεῖ Ἐρωτηματολόγιο· δὲν ὑπῆρξε δηλαδή καμία ἐκ τῶν προτέρων παρέμβαση στὴ διαμόρφωση τοῦ «δείγματος». Τὰ Ἐρωτηματολόγια ἀπαντήθηκαν ἐπὶ τόπου.

Συμμετεῖχαν 59 φοιτητὲς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 34 ἦταν ἄνδρες καὶ 25 γυναῖκες.

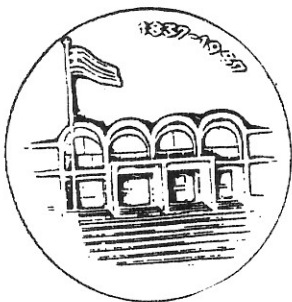
(Συνεχίζεται)

«ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ»

Ἡ ἐφημερίδα τῆς Ἐκκλησίας

Ἐνημερώνει ὑπεύθυνα γιὰ τὴ δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας. Κυκλοφορεῖ τὴν 1η καὶ 16η κάθε μῆνα.

Άν θέλεις νὰ ἀκούγεται ἡ φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὰ ραδιοκύματα, ἐνίσχυσε τὸ Ραδιοφωνικὸ Σταθμὸ τῆς, τὸν 89,4 FM STEREO. Ἀριθμὸς λογαριασμοῦ Ἐθνικῆς Τραπεζῆς: 146/558090-03.

ΣΠΟΥΔΑΖΟΝΤΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Μιά απόπειρα προσέγγισης του προβλήματος*

Του κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Δρος Θεολογίας - πτ. Νομικής

Ε. Συμπεράσματα

Εδώ θα αποτυπωθούν τα συμπεράσματα στα όποια μās οδήγησε η έπεξεργασία των απαντήσεων. Καταβλήθηκε προσπάθεια να μη γίνει άπλως μεταφορά καθεμιάς απάντησης, αλλά να καταδειχθούν κάποιες γενικότερες τάσεις που υπάρχουν.

Όπως θα διαπιστωθεί εϑϑς στη συνέχεια, μετά την καταγραφή ορισμένων γενικών χαρακτηριστικών όλων των ερωτηθέντων, έχει γίνει κατάταξη τους σε τρεις ομάδες: στους άλλοδαπούς, σε όσους είχαν δηλώσει τη Θεολογική Σχολή ως πρώτη επιλογή τους και σε όσους δεν την είχαν δηλώσει ως πρώτη.

Ε1. Γενικά χαρακτηριστικά

I. Από τους απαντήσαντες, 4 είναι άλλοδαποί, που εισήχθησαν με ιδιαίτερο τρόπο, και 55 Έλληνες, που εισήχθησαν με το σύστημα των Γενικών («Πανελληνίων») Έξετάσεων. (Οί διαπιστώσεις που θα ακολουθήσουν σχετικά με τη σειρά δήλωσης των Σχολών, τον αριθμό προσπαθειών για εισαγωγή στο Πανεπιστήμιο κ.ο.κ., αφορούν τους δευτέρους).

II. Προκειμένου να εισαχθούν στο Πανεπιστήμιο, έδωσαν εξετάσεις:

Μία φορά, 23 άτομα.

Δύο φορές, 19 άτομα.

Τρεις φορές, 11 άτομα.

Τέσσερις φορές, 2 άτομα.

(Αυτό το στοιχείο δεν αρκεί για να οδηγήσει σε αξιολόγηση του επιπέδου και των δεξιοτήτων του «εμφύχου υλικού» της Σχολής, διότι με το ισχύον σύστημα εισαγωγικών εξετάσεων — π.χ. αξίωση αποστήθισης της εξεταστέας ύλης — δεν είναι βέβαιο αν και πόσο αυτοί που δεν επιτυχάνουν με την πρώτη φορά είναι αδύνατοι μαθητές. Κατά πόσο, εξ άλλου, η Σχολή στην οποία τώρα φοιτούν υπήρξε και πρώτη επιλογή τους, αποτυπώνεται σε άλλη ένότητα).

III. Έν ὄψει των εισαγωγικών εξετάσεων, ως πρώτη επιλογή είχε δηλωθεί (επί συνόλου πενήντα πέντε ατόμων):

Η Φιλοσοφική Σχολή από 31 άτομα.

Η Νομική Σχολή από 19 άτομα.

Η Γυμναστική Ακαδημία από 1 άτομο.

Η Θεολογική Σχολή από 13 άτομα (και ειδικότερα το Θεολογικό Τμήμα από 9 άτομα και το Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας από 4).

(Ητοι, το 23,64% είχε ως πρώτη προτίμηση τη Θεολογική Σχολή, ενώ το 76,36% άλλη Σχολή).

Ε2. Άλλοδαποί

Οί τέσσερις άλλοδαποί (3 άνδρες και 1 γυναίκα) φαίνεται ότι έχουν υψηλές επιλογές και ξεκάθαρους στόχους. Φοιτούν στη Θεολογική Σχολή ακριβώς επειδή τὸ θέλησαν. Έχουν ενεργή εκκλησιαστική ζωή, οί δύο μάλιστα είναι κατηχητές. Οί τρεις σκοπεύουν να γίνουν θεολόγοι καθηγητές. Τρεις επίσης δηλώνουν ότι διαβάζουν έξωσχολικά θεολογικά βιβλία (δεν αναφέρουν ὀνόματα συγγραφέων και τίτλους, διότι είναι στίς δικές τους γλώσσες).

Ε3. Δηλώσαντες τη Θεολογική Σχολή ως πρώτη επιλογή

I. Όπως προελέχθη (βλ. Ε1, III), πρόκειται για δεκατρία άτομα. Από αυτά, τὰ 7 εισήχθησαν «με την πρώτη φορά» και 3 «με τη δεύτερη» (3 απαντούν με εξαιρετική ασάφεια ή καθόλου).

Όσον αφορά την επιλογή Τμήματος, απαντούν μόνον οί επτά, οί ὁποίοι και δήλωσαν πρώτον τὸ τότε Τμήμα Ποιμαντικής. Από αυτούς, τρεις δήλωσαν πρώτο αυτό τὸ Τμήμα επειδή απαιτείτο χαμηλότερη βαθμολογία για την εισαγωγή σ' αυτό, ένας επειδή ως ιερέας δεν τὰ δυσκολευόταν στην εισαγωγή και τρεις επειδή σ' αυτό τὸ Τμήμα διδάσκονται ενδιαφέροντα μαθήματα.

II. Οί 5 σκοπεύουν να γίνουν θεολόγοι καθηγητές.

Οί 2 σκοπεύουν είτε να γίνουν θεολόγοι καθηγητές είτε να ακολουθήσουν άλλο επάγγελμα.

Οί 2 δεν επιθυμούν να γίνουν θεολόγοι καθηγητές.

(Από τους υπολοίπους, 1 δεν απαντᾷ καθόλου και 3 είναι ἤδη ιερείς).

III. Στην ερώτηση (αρ. 6) για παρακολούθηση εν-

* Συνέχεια από τη σελ. 211 του ὑπ' αρ. 11 τεύχους.

τύπων (έφημερίδων και περιοδικών) άπαντούν μόνο οί έξι άπό τούς δεκατρείς.

Άν κατατάξουμε συμβατικά τά έντυπα πού δηλώθηκαν (χωρίς νά αναφέρουμε έδώ όλους τούς τίτλους πού σημειώθηκαν), σέ «κοσμικά» και σέ «θρησκευτικά», θά παρατηρήσουμε ότι: «Κοσμικά» έντυπα (ήμερήσιες πολιτικές έφημερίδες, περιοδικά έκλαϊκευτικά τής έπιστήμης ή εκπαιδευτικού και έθνικού προβληματισμού) παρακολουθούν μόνο δύο άτομα. Τά «θρησκευτικά» έντυπα πού παρακολουθούνται είναι «Πειραιική Έκκλησία» (δύο άτομα), «Σωτήρ» (ένα άτομο), «Δράσις» (ένα άτομο· έννοει προφανώς τό «Η Δράσις μας»), «Όρθόδοξος Τύπος» (ένα άτομο), «Λυδία» (ένα άτομο), «Νεανικοί Προβληματισμοί» (ένα άτομο), «Πρός τήν Νίκην» (δύο άτομα), «Ζωή τού Παιδιού» (ένα άτομο), «Έφημέριος» - «Ένορία» - «Έκκλησιαστική Άλήθεια» (ένα άτομο).

Βλέπουμε ότι:

α. Διαβάζονται και περιοδικά πού προορίζονται για μαθητές κι όχι για φοιτητές Α.Ε.Ι. («Πρός τήν Νίκην» ή «Ζωή τού Παιδιού». Για έναν μάλιστα άπό τούς άπαντήσαντες, τό «Πρός τήν Νίκην» άποτελεί τό μοναδικό έντυπο πού παρακολουθεί).

β. Τό μοναδικό άτομο πού παρακολουθεί «Έφημέριος» - «Ένορία» - «Έκκλησιαστική Άλήθεια» είναι ιερέας.

γ. Άπουσιάζουν έντελώς περιοδικά άλλου διαμετρήματος, όπως «Σύναξη», «Γρηγόριος Παλαμάς», «Καθ' Όδόν», «Κοινωνία» κ.λπ.

IV. Στην έρώτηση (άρ. 7) για παρακολούθηση έξωσχολικών θεολογικών βιβλίων, άπαντούν έννέα άπό τούς δεκατρείς. Παραθέτουμε τά έργα πού δηλώθηκαν ως πύδ οικεία και άρεστά (κάθε έρωτώμενος έκλήθη νά δηλώσει ένα έργο· όνόματα και τίτλοι παρατίθενται όπως σημειώθηκαν):

Λόσκυ, *Μυστική Θεολογία*.

Μεταλληνού, *Παπισμός και Όρθοδοξία*.

Ίωήλ Γιαννακόπουλου, *Υπόμνημα στην Π.Δ., Πνευματικό Άλφάβητο, Φιλοκαλία*.

Παυλίδου, *Φώς τούς τρίβοις μου και Κυριακοδρομία*.

Μελίτωνος (κηρυκτικά - χωρίς τίτλο).

Toth, *Άγνά Νιάτα*.

Δημητρακόπουλου (χωρίς τίτλο).

Παρατηρούμε ότι:

α. Τά κηρυκτικά (Παυλίδου και Μελίτωνος) δηλώθηκαν άπό ιερείς.

β. Κάποια άπό τά δηλωθέντα είναι έκλαϊκευτικά.

γ. Πραγματικές μονογραφίες και μάλιστα σύστοιχες πρός ακαδημαϊκό επίπεδο πρέπει νά θεωρηθούν μάλλον μόνο δύο (Λόσκυ, Μεταλληνού).

V. Όλοι δήλωσαν ότι έκκλησιάζονται, και μάλιστα οί δώδεκα (έπί συνόλου δεκατριών, ανάμεσα στους όποιους 2-3 κληρικοί) κάθε Κυριακή.

Προσέρχονται στή θεία Κοινωνία όλοι (οί περισσότεροι άνά δίμηνο έως και κάθε Κυριακή· δέν άπαντούν για τή συχνότητα προσέλευσης 3 άτομα).

Έξομολογούνται οί δώδεκα (οί περισσότεροι φαίνεται ότι έχουν μιά σταθερή πνευματική σχέση).

Οί δέκα δραστηριοποιούνται σέ διαφόρους έκκλησιαστικούς χώρους (άπό τούς όποιους έξι στά Κατηχητικά).

VI. Έντονη χαρακτηρίζουν τή σχέση τής οικογενείας τους με τήν Έκκλησία οί έννέα. Άδιάφορη οί δύο. Συνηθισμένη ένας (Δέν άπαντά ένας).

E4. Μή δηλώσαντες τή Θεολογική Σχολή ως πρώτη έπιλογή

I. Όπως προελέχθη (βλ. E1, III), πρόκειται για 42 άτομα: 23 γυναίκες και 19 άνδρες.

Ποιά Σχολή είχαν δηλώσει πρώτη στά μηχανογραφικά τους δελτία ως ύποψήφιοι τών Γενικών Έξετάσεων, αναφέρθηκε παραπάνω (βλ. E1, III). Η σειρά στην όποία είχαν δηλώσει τή Θεολογική Σχολή έχει ως έξης (όμαδοποιούμε τις άπαντήσεις για λόγους οικονομίας χώρου): Δεύτερη ή τρίτη τήν δήλωσαν 3 άτομα. Τέταρτη έως και δέκατη, 11 άτομα (δηλαδή μέσα στην πρώτη δεκάδα έπιλογών τήν δήλωσε περίπου τό 1/3 αυτών τών ύποψηφίων). Ένδέκατη έως και είκοστή, τή δήλωσαν 18 άτομα. Είκοστή πρώτη έως και τριακοστή, 5 άτομα. Τριακοστή πρώτη έως και τεσσαρακοστή, 2 άτομα, τεσσαρακοστή και πέρα (ένας τήν είχε δηλώσει πεντηκοστή δεύτερη) 2 άτομα.

Με τήν πρώτη συμμετοχή στίς Γενικές Έξετάσεις εισήχθησαν 16 άτομα, με τή δεύτερη 13, με τήν τρίτη 11 και με τήν τέταρτη 2.

II. Άνάμεσα στά δύο τμήματα τής Σχολής, πρώτο δήλωσαν τό Θεολογικό Τμήμα 39 άτομα· πρώτο δήλωσαν τό τότε Ποιμαντικό Τμήμα 3 άτομα. Άπό τούς 39 πού δήλωσαν πρώτο τό Τμήμα Θεολογίας, ή συντριπτική πλειοψηφία (29 άτομα) ένήργησε έτσι έπειδή για τήν εισαγωγή στό Θεολογικό άπαιτείτο ύψηλότερη βαθμολογία και έτσι στή σειρά τού μηχανογραφικού τού Ποιμαντικού άκολουθούσε. Δέκα επί πλέον άτομα δήλωσαν κατ' αυτή τή σειρά έπειδή είχαν άκούσει ότι τό Θεολογικό Τμήμα έχει μεγαλύτερο κύρος ή ότι τό Ποιμαντικό άφορούσε κληρικούς (σημειωτέον ότι για τρεις άπό τούς προηγούμενους 29 συντρέχει και τέτοιος λόγος). Άπό τούς τρεις πού δήλωσαν πρώτο τό Ποιμαντικό, οί δύο τό έκαναν λόγω τών ένδιαφερόντων μαθημάτων του και ένας έπειδή άπαιτείτο χαμηλότερη βαθμολογία.

III. Άπό τά σαράντα δύο άτομα αυτής τής κατη-

γορίας, σχετικά με το μελλοντικό τους επάγγελμα απαντούν οι τριάντα επτά, ως εξής: Οι 21 επιθυμούν να γίνουν θεολόγοι καθηγητές. Οι 10 σκέπτονται είτε να γίνουν θεολόγοι είτε να ακολουθήσουν άλλο επάγγελμα (μερικοί από αυτούς διευκρινίζουν ότι αποδέχονται αυτό το ενδεχόμενο λόγω του προβλήματος της αδιοριστίας των θεολόγων καθηγητών). Μόνο 6 δηλώνουν ότι δεν επιθυμούν να γίνουν θεολόγοι (έξ αυτών, ο ένας δηλώνει ότι κάνει αυτή την επιλογή λόγω της αδιοριστίας). (*Εδώ βέβαια δεν μπορεί να διαφανεί κατά πόσο ή προοπτική του επαγγέλματος του θεολόγου γίνεται δεκτή για λόγους ζήλου ή απλώς βιοποριστικούς κ.ο.κ.*).

IV. Στην ερώτηση για παρακολούθηση εντύπων απαντούν καταφατικά οι 30, αρνητικά οι 5 και άσφως οι 7.

Από τους 30 που απαντούν καταφατικά, «θρησκευτικά έντυπα» διαβάζουν μόνο οι 5. Οι τίτλοι που δηλώνουν είναι: «Πειραική Έκκλησία» (τρία άτομα), «Πάντα τα Έθνη» (ένα άτομο), «Προσεγγίσεις» (ένα άτομο), «Δράσεις» (ένα άτομο), «Ζωή του Παιδιού» (δύο άτομα) και «Πρός την Νίκη» (δύο άτομα).

Νομίζουμε ότι ισχύουν οι τρεις παρατηρήσεις που έγιναν στο E3, III.

V. Στην ερώτηση για παρακολούθηση εξωσχολικών θεολογικών βιβλίων απαντούν αρνητικά οι 24, καταφατικά οι 13 και άσφως οι 5. Παραθέτουμε τα έργα που δηλώθηκαν ως πιο οικεία και άρεστα (κάθε ερωτώμενος εκλήθη να δηλώσει ένα έργο· ονόματα και τίτλοι παρατίθενται όπως σημειώθηκαν):

π. Τάτση, *Αθωνικών Ημερολόγιον*.

Στ. Παπαδόπουλου, *Ο πληγωμένος αετός' ή ζωή του Ιωάννου Θεολόγου*.

Άλεβιζόπουλου, (άνταιρετικά - δεν σημειώνονται τίτλοι).

(Μουρατίδου - δεν σημειώθηκε), *Χριστοκεντρική ποιμαντική εν τοις Ασκητικοίς του Μ. Βασιλείου*.

Skinner, Wellhausen (*Υπομνήματα της Π.Δ.*).

Έκδόσεων «Φωτοδότες».

Έκδόσεων «Αστήρ», «Ζωή», «Σωτήρ» (κατηχητικού περιεχομένου).

Φιλοκαλία.

Ίωηλ Γιαννακόπουλου, *Υπομνήματα στην Π.Δ.*

Γεροντικό.

Άγία Γραφή και Σύνοψη.

Άγία Γραφή.

Καινή Διαθήκη.

Οι παρατηρήσεις που μπορεί να γίνουν είναι σύστοιχες των της E3 IV. Επί πλέον μπορεί να επισημανθεί ότι το έργο του κ. Μουρατίδη δεν είναι πραγματικά «εξωσχολικό» όπως το όριζει ή σχετική ερώτηση, διότι δόθηκε στους φοιτητές μαζί με τα συγ-

γράμματα. Έξ άλλου, ή δήλωση απλώς του εκδοτικού οίκου ή της Άγίας Γραφής δίνει μεν ένα στίγμα, δεν ανταποκρίνεται όμως στο αίτημα της ερώτησης.

VI. Επί συνόλου - επαναλαμβάνουμε - 42 φοιτητών, όλοι δήλωσαν ότι εκκλησιάζονται (κάθε Κυριακή οι 16, μία φορά το μήνα οι 15, στις μεγάλες εορτές οι 11).

Προσέρχονται στη Θεία Κοινωνία οι 41 (οι περισσότεροι 3-4 φορές το χρόνο· σε πολύ άρτια χρονικά διαστήματα, π.χ. μία φορά το χρόνο ή τη διετία, μόνο 2 άτομα).

Έξομολογούνται οι 18 (οι περισσότεροι, πάνω από 2-3 φορές το χρόνο). Από τους 24 που δήλωσαν ότι δεν εξομολογούνται, οι 5 έχουν εξομολογηθεί μία φορά στη ζωή τους, και οι 13 (δηλαδή το 31% ποτέ (οι υπόλοιποι 6 δεν διευκρινίζουν)).

Οι 30 δεν δραστηριοποιούνται σε εκκλησιαστικούς χώρους. Δραστηριοποιούνται 12 (από τους οποίους τρεις στα Κατηχητικά).

VII. Συνηθισμένη χαρακτηρίζουν τη σχέση της οικογένειάς τους με την Έκκλησία οι είκοσιεννέα. Έντονη οι δώδεκα και χαλαρή ο ένας.

ΣΤ. Προτάσεις για βελτίωση του Έρωτηματολογίου

Οι προτάσεις που ακολουθούν διατυπώθηκαν μετά την επεξεργασία των απαντήσεων. Προέκυψαν από τον προβληματισμό και τη συζήτηση με μικρό κύκλο συνεργατών και φοιτητών. Τις παραθέτουμε εδώ χωρίς να τις αναπτύσουμε και χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τις αποδεχόμαστε όλες.

1. Να διευκρινίζεται πόσοι φοιτητές προσέρχονται από Έκκλησιαστικά Λύκεια ή από Άνωτέρα Εκκλησιαστική Σχολή.

2. Να διευκρινίζεται πόσοι είναι κληρικοί.

3. Να ζητηθεί από τον ερωτώμενο να εκφράσει ποιά εικόνα (ή ποιές προσδοκίες) είχε για τη Σχολή πριν από την εισαγωγή του και ποιά έχει σχηματίσει τώρα. Αν το Έρωτηματολόγιο συμπληρωνόταν με μια τέτοια ερώτηση, καλό θα ήταν να απευθυνόταν και σε φοιτητές κάποιου από τα τελευταία εξάμηνα (Η' ή Θ'). Σε τέτοια περίπτωση ή ερώτηση θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: «*Αν ξαναδίνατε Πανελλήνιες τώρα, σε ποιά σειρά θα δηλώνατε το Τμήμα σας;*».

4. Στις ερωτήσεις σχετικά με την προσέλευση στη Θεία Κοινωνία και στην Έξομολόγηση, θα μπορούσε επίσης να ανιχνευτεί σαφέστερα αν λαμβάνει χώρα προσέλευση στη Θεία Κοινωνία χωρίς καθόλου Έξομολόγηση.

5. Για να διαγνωστεί ή πληροφόρηση που έχουν οι φοιτητές, να προστεθεί ή ερώτηση «*Ποιά βιβλία ή περιοδικά θα θέλατε να διαβάσετε;*».